

in *Sagt och Menat*<. 17 papers presented to Mats Furberg on his 50th birthday, Röda serien no 23, University of Göteborg, Dept of Philosophy., pp. 38-55
(Earlier version entitled "Natur och naturresurser" publicerad in Marton and Wenestam (Ed.) *Att uppfatta sin omvärld*, AWE, Gebers, Norstedts, 1984.

OM ATT UTIFRÅN SPRÅKET STUDERA NATUR OCH NATURRESURSER

Jens Allwood

Inst. för lingvistik, Göteborgs universitet

1. Utgångspunkter

Analys av språkliga uttryck används inom de flesta vetenskaper antingen implicit eller explicit som ett hjälpmedel för att åt begrepp och uppfattningar hos såväl enskilda individer som hos större kollektiv. Nedan kommer jag först att diskutera några utgångspunkter för en sådan analys för att sedan med ett antal exempel visa, hur man utifrån språkligt material på olika sätt kan närma sig en analys av begrepp och uppfattningar som är relaterade till natur och naturresurser.

Först därför några kortfattade ord om hur jag använder termerna *begrepp* och, *uppfattning*. Med ett *begrepp* avses information som t ex genom abstraktion över likhet och olikhet kunnat: avgränsas och placeras in i ett nätverk av relationer av typ orsak-verkan, del-helhet eller mål-medel. För att informationen skall vara begrepp krävs däremot: inte alt man skall kunna ange nödvändiga och tillräckliga villkor förr att något skall vara en instansiering av begreppet. Ett så hårt krav skulle nämligen medföra att termen *begrepp* knappast kunde användas generellt i utforskande av människans informationshanterande, utan leda till att det måste begränsas till vissa områden som varit utsatta för stringent vetenskaplig reflektion.

De begrepp som definierats med nödvändiga och tillräckliga villkor kan på så sätt ses som specialfall av begrepp i en vidare bemärkelse. Inte heller kräver jag att begrepp i vare sig vidare eller trängre bemärkelse måste vara relaterade till bestämde språkliga uttryck. Det finns inga goda skäl att utesluta att vi kan ha begrepp utan att ha direkta språkliga uttryck för dem. Se t. ex Furberg 1981 för en diskussion av ickespråkbunden förståelse hos Heidegger. Slutligen intar jag av kunskapsteoretiska skäl en konstruktivistisk konceptualistisk snarare än en begreppsrealistisk hållning när det gäller frågan om begreppens existens. D v s snarare än att se begreppsutveckling som att successivt hoppande från ett evigt oföränderligt begrepp till ett annat, föredrar jag ett betraktelsesätt där vi givet vissa syften och intressen successivt konstruerar och förändrar våra begrepp, genom att förändra och bygga ut det relationsnät de ingår i. Detta är emellertid en preferens och inte något argument i egentlig bemärkelse emot begreppsrealism. Det är dessutom en preferens som delvis grundas på en vilja att förstå sambanden mellan begrepps uppkomst och deras giltighet, vilket naturligtvis för många - inte bara är begreppsrealister - är att blanda ihop två saker som **bör** blandas ihop.

Vad der beträffar termen *upprättning* använder jag den för att beteckna ett ställningstagande som är resultatet av ett visst sätt att fatta världen. Mera tekniskt kan man säga att en uppfattning innebär ett ställningstagande för att minst två begrepp instansieras i en viss relation till varandra. Man skulle kunna säga att en uppfattning är resultatet av ett omdöme som relaterar instansiering av minst två begrepp till varandra. Uppfattningar förutsätter alltså med detta betraktelsesätt begrepp.

En annan utgångspunkt för min analys är en modell av relationerna mellan språk, tanke och verklighet, som på många sätt överensstämmer med den modell som var vanlig inom den medeltids sk spekulativa (speglade) grammatiken. Se t ex Robins (1969). Språkliga uttryck främst och fraser - kodifierar uppfattningar och begrepp, som ett kollektiv av individer kommit att omfatta på grundval av den verklighet de är del av. Ofta motiveras såväl bildandet av begrepp och uppfattningar som deras språkliga kodifiering av vad en större del av medlemmarna i kollektivet vid upprepade tillfällen haft intresse, behov och nytta av. De verklighetsdrag som på detta sätt via begrepp och uppfattningar kommer att kodifieras i språket, omfattar både objekt och processer som är relativt oberoende av människan och fenomen som är mera direkt beroende av människan som handlingar, tankar och språk. I det senare fallet får vi på såsätt möjligheten att begrepp och termer kan bildas, som själva hänför sig till tankar och språk. Genom att olika typer av information successivt kodifieras i språket och lärs in av kollektivets medlemmar, skapas ett förråd av gemensamt tillgänglig information, vilken vid sidan om annan information kan användas i samordningen av olika verksamheter. Ord, fraser och grammatiska regler blir en gemensam kollektiv bas, som av enskilda individer kan användas i ett i princip obegränsat antal situationer för att aktualisera, uttrycka och överföra uppfattningar och information som är relevant i dessa situationer.

Språket blir på så sätt en möjlig inkörspport till ett studium av uppfattningar och begrepp, som är gemensamma för ett kollektiv. Kan vi också genom språklig analys nå fram till begrepp och uppfattningar hos enskilda individer? En första observation är kanske att begrepp och uppfattningar blir gemensamma för ett kollektiv just genom att omfattas av flera individer i kollektivet. En analys av vad som är gemensamt blir därför med nödvändighet en analys av uppfattningar som åtminstone vid någon sidpunkt innehåfts av vissa individer i kollektivet.

Låt oss emellertid ett ögonblick betrakta den enskilde individen i relation till språk och verklighet. Den enskilde individen uppfattar verkligheten med hjälp av olika begrepp. De flesta av dessa har han vid språket övertagit från det kollektiv han är medlem av. En mindre del har han skapat själv eller övertagit via andra kanaler än språket. Språket ger alltså tillgång till gemensamt information men det ger också möjlighet att uttrycka egna tankar i en form som blir tillgänglig för andra, naturligtvis med de inbyggda begränsningar ett gemensamt språk innebär. Detta har fördelen att individen kan få ett bättre grepp om sina tankar inklusive känslor genom den distansiering till tankarna verbaliseringen innebär. Man kan också å återkoppling från andra individer. En nackdel är emellertid att individen för att bli förstådd måste använda ord, fraser och sätt att resonera, som redan är bekanta för hans åhörare. Detta leder till nya, kreativa och originella drag, löper risk att filtreras bort när uppfattningar, som det brukar heta, kläs i ord. För att komma åt sådana drag i

uppfattningar, som är originella, är det därför viktigt att tänka över den roll verbaliseringsprocessen kan spela för ett tankeinhåll. Om man är intresserad av att undersöka tankar och uppfattningar hos andra människor, kan en metod här vara att försöka uppmuntra dem att uttrycka sig inte bara språkligt utan även ickespråkligt eller att uppmuntra dem att använda språket på nya sätt, t ex metaforiskt.

Sammanfattningsvis kan vi alltså genom språket:

- (i) relativt oberoende av enskilda personer och kontexter undersöka begrepp och uppfattningar som av ett kollektiv vanemässigt lagrats i ord och fraser.
- (ii) med hänsyn till enskilda individer och kontext undersöka begrepp och uppfattningar genom att studera vad en eller flera individer säger eller gör några olika typer av situationer.

I det första fallet ligger vår. Semantiska analys på en relativt abstrakt nivå för att kunna hantera den öppenhet och vaghet språkliga uttryck har när de inte relateras till någon bestämd situation. I det senare fallet kan vi få. Mera konkretion och specificitet men vi måste anknyta vad som sägs till bestämda personer i bestämda situationer. Vi kan då intressera oss för hur olika typer av situationer påverkar både ens sätt att tänka och ens sätt att tala. Vi kan också försöka studera vilka effekter själva verbaliseringsprocessen kan tänkas ha på en tankeinhåll. Slutligen kan vi försöka, renodla antingen person- eller situationsavhängighet genom att försöka se om en viss typ av uppfattning, hänger samman med en viss typ av situation eller en viss typ av person. Nedan skall jag nu ge några exempel på hur både en person- och situationsberoende analys och en person- och situationsberoende analys kan användas för att undersöka uppfattningar och begrepp som är relaterade till natur och naturresurser.

2. Betydelsevariationen hos ordet natur

Låt oss börja med en analys som syftar till ett resultat som är relativt oberoende av bestämda personer eller situationer. Vi gör detta genom att studera en term som har en central roll inom ett visst ämnesområde och försöka komma åt den variation i innehåll som kan förknippas med termen.

När det gäller uppfattningar om naturresurser erbjuder termen natur en god utgångspunkt för en analys av detta slag. Ett relativt bekvämt sätt att utföra analysen är att utgå från en sk konkordans för ordet natur, d v s en lista på sammanhang där ordet natur förekommit i ett antal texter. I vårt fall har vi använt en konkordans byggande på tidningstexter från 1965 och 1976 (Språkdata, Göteborg). Om man gör en analys av denna konkordans, finner man följande huvudsakliga användningar. Analysen gäller inte bara *ordet* natur utan även böjda former som *naturens*, avledda former som *naturlig* och vissa sammansättningar. Sammanlagt ca 900 förekomster av ordet *natur*

- A: Natur som essens eller väsen, t ex människans natur
- B: Natur som totalitet eller verklighet, t ex människans natur.
- C: Natur som det som är opåverkat av människan t ex naturstigar
- D: Natur som det som är förutsägbart, t ex naturlig fråga
- E: Natur som det konstlade, t ex naturligt leende

Med reservation för att kanske inte alla möjliga användningar av natur kommit med i den konkordans analysen utgått från, skulle vi kunna säga att vi här fått på åtminstone en viktig del av ordet *natur*s kollektiva uttryckspotential, d v s den variation i innehåll och information som kan förknippas med ordet *natur* inom ett visst kollektiv. Vi skulle också kunna säga att vi fått på en viktig del av ordet *natur*s betydelsevariation eftersom ett ords betydelse just är den information som konventionellt förknippas med ordet i ett visst kollektiv.

Man kan nu fråga sig vilken status de olika betydelsevarianterna har. Om man bortser från klara fall av homonymi som t ex *mål* (i betydelsen fotbollsmål och betydelsen språket), kan man anta att de användningar av en term, som har klara semantiska samband med varandra, inte har detta av en slump. En och samma term har använd för att uttrycka uppfattningar och perspektiv, som på något sätt är besläktade. Den variation i betydelser vi finner hos termen kan alltså reflektera en variation i uppfattningar och perspektiv på fenomenet ifråga, där sambandet mellan de olika betydelserna band annat kan förklaras a att de ofta binds samman både av ett språkligt uttryck och av en viss verktygsdomän. Låt oss därför undersöka sambandet mellan de olika betydelserna av ordet *natur* .

En analys av de olika betydelserna visar att de är motsägande. Naturen kan inte både vara identisk med hela verkligheten och samtidigt ses som inskränkt till enbart det som är opåverkat. av människan - alltså samtidigt helheten och enbart en del av helheten Hur skall denna motsägelse tolkas? Är den bara produkten av att vi- sammanfört olika människors användning av en och samma term en enda analys? Med andra ord on-, vi ser till kollektivet finns en motsägelse, men motsägelsen finns kanske inte om vi ser till enskilda individers bruk av termen. En viss enskild individ kanske alltid använder termen i samma bemärkelse. Tyvärr är inte svaret så enkelt, vilket man ser genom att studera en enda skribents språk eller genom att studera protokoll från intervjuer om natur. I bada fallen kan ordet *natur* av en enda individ, användas i båda de betydelser som är aktuella utan att de nödvändigtvis leder till svårigheter eller att vi behöver dra slutsatsen att han glider i sina uppfattningar. Sammanhanget är sådant att antingen skillnader! mellan de båda betydelserna inte spelar någon roll eller sådant att två separata specificeringar av betydelsen blir möjliga som inte behöver inkräkta på varandra. Den enda gång problem behöver uppstå är när sammanhanget kräver att termen först används på det ena sättet och sedan på der andra oförenliga sättet och sedan dessutom kräver att en slutsats byggande Då en enda av innebörderna, men gällande båda, skall dras. i en sådan situation Krävs en åtminstone temporär begreppsbestämning som tar bort motsägelsen. Annars dras felaktiga slutsatser eller förvirring uppstår.

För att summera kan vi säga at att studiet av en terms betydelsevariation utifrån dess förekomst i ett större antal texter ger oss en bild av dess kollektiva uttryckspotential, d v s vilka innehåll som inom ett visst kollektiv brukar förknippas med samma term. Den kollektiva uttryckspotentialen återspeglar termen i samtliga dess betydelser även om dessa är motsägande. Någon motsägelse. behöver emellertid inte uppstå för den enskilde individen eftersom han för det mesta använder termen på ett sådant sätt, att endast den information som behövs för sammanhanget behöver aktualiseras. Cm sammanhanget skulle vara sådant att flera betydelser som motsäger varandra aktualiseras,

får man antingen acceptera motsägande information eller utföra en semantisk operation av definitionstyp för att bli kvitt problemet.

En annan fråga som kan ställas är om de olika innehåll som kar, uttryckas med hjälp av ordet *natur* trots den oförenlighet som finns åtminstone mellan två av dem, ändå kan förenas av ett enda perspektiv. Denna fråga leder emellertid till nästa metod för att närma oss begrepp och uppfattningar utifrån språket.

3. Ordet *natur*s semantiska fält

Med ett semantiskt fält menas det sätt på vilket ordförrådet i ett visst språk strukturerar en verklighetsdomän, I viss utsträckning sker detta på olika sätt i olika språk. När det gäller färger har t ex Tiv-språket i Nigeria bara ord för *mörkt*, *ljus* och *rött* (se Berlin & Kay 1959) medan t ex svenska dessutom, har ord för alla grundfärger förutom ett antal ord (lila, skär, orange och purpur) som syftar på färgnyanser som först blivit vanliga genom den moderna kemiska färgindustrins genombrott. Inom färgområdet kan vi alltså ge en behovsrelaterad förklaring till att ordförrådets uppbyggnad har förändrats. Nya färger har successivt blivit viktigare inom vår kultur och för att förmedla information om dem har vi också fortlöpande utvecklat särskilda ord för färgerna.

Man kan ta fram ett semantiskt fält på flera olika sätt, t ex genom att be en grupp personer nämna alla ord de tycker är synonyma med ett visst uttryck eller be dem nämna alla ord inom ett område som täcks av en överordnad term t exemplet ovan, *färg*. En annan metod är att använda synonym-ordböcker eller en tesaurus (se t ex Bring 1930) för att få fram ord som täcker i någon mening samma område.

Tillämpar man denna senare metod på ordet *natur* får man följande associativa dimensioner som stämmer med dem vi tidigare konstaterat för ordet *natur*s betydelsevariation.

1. Natur - art, slag, beskaffenhet, karaktär, anlag, väsen, essens.
2. Natur - skapelsen, världen, jorden, soliditet, lekamlig.
3. Natur - sceneri, landskap, vy, skog, sjö, hav.
4. Natur - Förutsägbarhet, enhetlighet, norm, mönster.
5. Natur - det konstlösa, okonstlade, äkta, naiva, enfaldiga.

Vi kan nu upprepa den fråga som ställdes ovan. Har vi här bara en lista på disparata och delvis associationer eller kan man genom reflektion över fältet och den betydelsevariation vi tidigare funnit, uppställa en teoretisk struktur som förena de olika betydelsevarianterna?

Denna fråga är intressant ur flera synvinklar men, bl a därför att den berör frågan om hur distinktioner mellan homonymi och polysemi skall göras. Om ett ord har flera betydelse som inte har något med varandra att göra sägs det vara homonymt. Om däremot betydelserna är förbundna med varandra och snarast kompletterar varandra sägs det vara polysemi. Är nu ordet *natur* homonymt eller polysemi? Svaret beror i sista hand just på om vi kan ge en teoretisk struktur som förbinder de olika betydelsevarianterna med varandra.

Låt oss därför försöka ge en sådan analys för att få ordet *natur* att röra sig från homonymi till polysemi. Vi antar att verkligheten styrs av en ordnande princip och vi kallar denna princip för naturen eller verklighetens essens. Principens materiella substrat är

hela verkligheten själv. D v s naturen är det som gör något förutsägbart. Detta är oberoende av människan och därför icke konstlat. På så sätt kan vi genom att liksom på antiken identifiera naturen med abstrakta ordningsprinciper samtidigt uppnå att naturen blir essens, att den täcker verkligheten, att den blir oberoende av människan, och att den kommer att stå för det förutsägbara och ickekonstlade.

Trots att resonemanget verkar bestickande finns det åtminstone en svaghet i det. Naturens substrat har i det givna förslaget identifierats med "kosmos" d v s den av principer styrda verkligheten. Detta aktualiserar emellertid frågan om "kaos" existens. Finns det en del av verkligheten som inte styrs av principer? Om det finns en sådan kaotisk verklighet kan den inte vara styrd av naturen och naturen skulle inte kunna identifieras med den totala verkligheten. Om vi inkluderar kaos i den av naturen bestämda verkligheten får detta antingen till följd att begreppet principstyrd urvattnas eller att begreppet kaos mister sin innebörd. Ingendera är egentligen acceptabelt och vi finner därför att om vi, genom att identifiera naturen med verklighetens ordnande principer, försöker ta bort den motsättning vi fann mellan naturen som totalitet och naturen som det som är oberoende av människan, får vi istället en ny motsättning mellan naturen som totalitet inkluderande kaos och naturen som ordnande princip.

Allt efter sin läggning som lingvist, filosof eller naturvetare kan man nu välja att attackera denna motsättning t ex med förnyad reflektion. En annan möjlighet är att hävda att en viss betydelse är oväsentlig och stipulativt bestämma t ex att naturen bör identifieras med naturens ordnande princip. En ytterligare möjlighet är att helt enkelt listade betydelsevarianter man funnit och säga att sammanhanget får hjälpa oss till entydighet: i den mån detta är önskvärt.

Vilken möjlighet som än väljs, bör det emellertid vara uppenbart att de problem som aktualiseras av en analys av ett semantiskt fält, inte är någonting som kan avgöras på enbart språkliga grunder. Den information som vi uppmärksammas på genom analys av språket Då person- och situationsberoende nivå är ofullständig och måste för att kunna preciseras och specificeras, förbindas med annan information inklusive sådan information vi skapar genom aktiv reflektion.

4. Några liknelser och metaforer grundade på naturföreteelser

En annat sätt att utforska uppfattningar om naturen är att undersöka hur vi använder ord för naturföreteelser i liknelser och metaforer (se Allwood 1982). I en sådan undersökning fann vi t ex när det gäller användning av djur i liknelser, att vilda djur användes på ett ensamvarg, fågelfri, annorlunda sätt än tama djur. Jämför *rävspel*, *ensamvarg*, *fågelfri*, *stark som en björn*, *modig som ett lejon* med *hackkyckling*, *svinaktig*, *kulturell ankdam*, *fåraktig*, *åsna*. I bada fallen ser vi att språkliga uttryck, som syftar på djur i form av liknelser eller metaforer, används för att uttrycka mänskliga egenskaper som har att: göra ned handlingsbenägenhet eller psyke. Vi tycks alltså ha kunnat spegla oss i djuren och med deras hjälp fått ett nytt sätt att beskriva vår karaktär. Om vi betraktar metaforerna och liknelserna ser vi att det finns en tendens att associera positiva egenskaper med vilda djur och negativa egenskaper med tama djur. En något spekulativ förklaring till denna skillnad är ät*.- den hjälper oss att öka avståndet mellan människa och djur, samtidigt som den

lindrar ,ärt samvete och är ett uttryck för vår kulturs förakt för svaghet. Det är ju de djur som står oss närmast och som genom århundradena förslavats och utnyttjats hårdast, som blir negativt värderade. Er, innan förklaring skulle vara att vi vet mindre om, de vilda djuren är om de tama och ut de vilda djuren därför för oss äger det okändas lockelse

De flesta människor är säkerligen inte särskilt medvetna varken om att vi använder djuruttryck för att gestalta våra handlingsbenägenheter och psykiska egenskaper eller om den skillnad vi tycks göra mellan de egenskaper som associeras med vilda respektive tama djur och de möjliga förklaringar som kan finnas för detta. Om observation och analys stämmer har vi att göra med fenomenen som är omedvetna för både individ och kollektiv men som trots detta kan beräknas ha en viss styrkraft för vår uppfattning av den del av naturen som utgörs av tama och vilda djur.

5. Preferensspecifisering av begreppet naturskydd

Efter att ovan ha studerat några exempel av analyser som är relativt oberoende av personer och sammanhang skall vi nu vända vår uppmärksamhet mot fall där person och sammanhang en större roll. Som vi sett ovan uppvisar ordet *natur* en ganska stor betydelsevariation eller uttryckspotential. Detta innebär att ordet rätt kraftigt kan växla innebörd från ett sammanhang till ett annat. Olika sammanhang lockar fram olika uppfattningar om och perspektiv på naturen. Ibland kan det emellertid hända att en viss uppfattning eller perspektiv tenderar att tränga ut möjliga alternativ. Vi säger att en preferensspecifisering av ett begrepp äger rum. Sådana preferensspecifiseringar beror ofta av socio-kulturell omständigheter eller, som i det exempel jag skall diskutera nedan, av förväntningar, givna av den naturliga omgivningen. Om vi t ex ställer frågan: "Hur skall natur se ut som är opåverkad av människan?", får vi antagligen i Sverige svaret ~ "skog och sjö" medan i Skottland eller Danmark svaret tycks bli - "hed". Den svenska preferensuppfattningen tycks vara att opåverkad natur är skog och sjö, medan den skotska tycks vara att opåverkad natur är hed, trots att heden ursprungen är en produkt av människans inverkan. Dessa olikheter i preferensuppfattningar leder nu till olikheter i preferensspecifisering vilket t ex fått konsekvenser för uppfattningen av vad naturskydd innebär. I både Skottland och Sverige är man överens om att det gäller att skydda naturen (som här då tas i betydelsen det av människan opåverkade) från människans inverkan. Men eftersom uppfattningarna om hur naturen bör se ut när den är opåverkad går isär, blir de praktiska konsekvenserna av att skydda naturen ganska olika. I Sverige vill man förhindra kalhyggen och plantera skog och i Skottland vill man förhindras kogsplantering på heden och hugga ner skogen. I båda fallen använder man beteckningen naturskydd för sin aktivitet men är omedveten om de kulturella faktorer som lett till att preferensspecifiseringen, av vad orörd natur är blivit helt olika i de båda kulturerna.

Detta exempel visar således att den semantiska analysen av begrepp och uppfattningar utifrån språkligt material ibland måste föras längre än till att bara konstatera en betydelsevariation även om man, vill hålla analysen på ett kollektivt plan. Specifiseringar av betydelser spelar också en viktig roll. Hur etablerar man då att en viss specifisering av en betydelse är en preferensspecifisering? Ett sätt är naturligtvis att fråga

att tillräckligt stort och representativt urval av personer från ett visst kollektiv, ett annat är, det sätt som användes i exemplet ovan, nämligen att kombinera en mera modest utfrågning med att leta efter motiv, behov eller drag i den naturliga omgivningen som borde leda till att en viss typ av preferens etableras.

Någon sorts skäl bör emellertid ges om man vill hävda att en viss uppfattning utgör en preferensspecifisering av ett visst begrepp, annars bör man dra slutsatsen att individerna i ett kollektiv i enlighet med uttryckspotential och betydelsevariation potentiellt har tillgång till flera möjliga specificeringar och inte kommer att uppvisa några andra specificeringar än de som kan som förväntas av det omedelbara sammanhanget .

6. Användning av ordet natur i samtal

Ett sätt att få information om vad som sagts ovan om betydelsevariation och uttryckspotential hos ordet *natur* är riktigt, är att undersöka hur ordet används i samtal. Låt oss därför studera en serie intervjuer arrangerade inom projektet. Naturresurser i ett kulturellt perspektiv där försökspersoner ombads definiera eller karakterisera betydelser hos olika sammansättningar och fraser med ordet natur, t ex naturlag, naturskydd, naturligt leende etc.

Resultatet av dessa intervjuer visar entydigt att försökspersonerna tycktes kunna använda ordet *natur* i alla de betydelser vi angivit ovan (essens, totalitet, det av människan opåverkat, det förutsägbara, det okonstlade) utan att nämnvärt besvärats att detta eller finna det vara mödan värt att kommentera det. Man tar till den tolkning som sammanhanget kräver och besvärats inte av detta om inte intervjuaren explicit tvingar fram en jämförelse mellan de olika betydelserna genom att t ex kräva en definition av ordet *natur*, som skall täcka dess användning i alla olika sammanhang.

Får att åstadkomma detta räcker det emellertid inte att enbart ställa en öppen fråga av typen: "Vad är natur för dig?". Svaret kan här tex bli skog och sjö. Trots detta använder man senare i diskussionen ordet natur i helt andra bemärkelser,. Nämligen de som svarar mot de nya sammanhang som uppstår. Vad som måste till, åtminstone i de fall vi undersökt, är explicita motexempel. Först då tycks den potentiella oförenligheten mellan de olika betydelser ordet kan uttrycka bli besvärande och man upptäcker att man använt termen i flera olika bemärkelser.

Lat oss betrakta ett exempel i form av en kondenserad typdialog där intervjuaren på maievtiskt vis successivt kommer med motexempel för att tvinga fram ett ställningstagande till glidningen mellan olika betydelser

A: Vad är natur?

B: Med natur menar jag skog och sjö?

A: Öknar då?

B: Allt som, är opåverkat. Av människan,

A: Parker då, Slottskogen?

B: Onaturlig natur.

A: Botaniska?

B: Det håller inte det jag sa

A: Naturvetenskap?

B: Naturen är allt?

A -. Men när vi åker ut i rymden. Åker vi ut i naturen då?

B: Ja? Det blir det väl.

Vi ser att B först gör en specificering av natur tillskog och sjö (den svenska preferensspecificeringen). Intervjuaren ifrågasätter denna genom att visa på en annan möjlig specificering, B reagerar på detta genom en generalisering som visar att båda specificeringarna förutsätter att naturen tolkas som det som är oberoende av människan. Intervjuaren testar denna generalisering genom att visa på en specificering av natur som i många sammanhang skulle gå bra men som kommer i konflikt med den generalisering som föreslagits. B vill inte släppa sin generella definition utan tycker att specificeringen är rimlig och visar detta genom att försöka med ett "både och" svar. Intervjuaren insisterar, men B kommer inte på något sätt att angripa naturbegreppet och ger därför temporärt upp. Intervjuaren tillför emellertid nytt material genom att komma med ett nytt exempel som utnyttjar en ny specificering av naturbegreppet som är helt acceptabel men som ännu klarare bryter mot B:s första generalisering. B försöker då med frågande tonfall en ny generalisering: naturen är allt. Intervjuaren testar därpå om inte denna generalisering är för vid men B fasthåller sin nya definition och biter s a s i det sura äpplet. Dialogen demonstrerar ganska tydligt att man i samtal mycket väl kan gå från en bestämning av en betydelse till en annan och att man dessutom anser sig vara i sin fulla rätt att göra på detta vis (se Eriksson 1981). Vi ser också hur semantiska operationer av typen specificering och generalisering kommer till användning vid de successiva bytena av innebörd. Först specificering och sedan generalisering eftersom intervjuarens motexempel i alla fall utom sista får till funktion att vidga gränserna för den begreppsbestämning som gjorts.

Alla samtal av den typ vi här studerar avlöper emellertid inte på samma sätt som det presenterade. Ibland ger man upp. Man får det inte att gå ihop. Ibland gör man, som i det återgivna exemplet - vidhåller en definition fast den inte riktigt passar för alla fall. En ytterligare möjlighet är att deklarerat homonymi. Man säger att det inte bara finns en betydelse av ordet *natur* utan ordet är homonymt, d v s har flera betydelser, som. inte kart täckas av gemensam definition. Slutligen kan man också dequalificera vissa betydelser och säga att de är felaktiga eller metaforiska och att den egentliga betydelsen är den man själv angivit. De möjligheten som uppkommer i praktiken blir alltså de samma som de vi såg kom upp när vi diskuterade analysen av begreppet naturens semantiska fält.

Den bild vi får av uppfattningar, begrepp och deras språkliga gestaltning är alltså dynamisk, konstruktiv och i högsta grad beroende av det interaktiva förloppet i samtalet. Om vi inte av någon anledning hunnit etablera preferenser för vissa begreppsbestämningar kan vi inom ganska vida ramar konstruera och rekonstruera våra begrepp och uppfattningar så att de blir adekvata för det sammanhang vi befinner oss i. Detta leder normalt inte till några problem såvida inte sammanhanget kräver att vi samtidigt som vi bestämmer ett begrepp på olika sätt vidhåller en enda begreppsbestämning. I Detta läge krävs semantiska operationer av den typ vi sett ovan.

Detta gäller som sagt under förutsättning att vi inte genom eftertanke, reflektion, behov, normer eller värderingar har preferenser för vissa begreppsbestämningar. Om

sådana preferenser finns minskas vår konstruktiva flexibilitet. åtminstone just för de begrepp preferensen gäller. Denna kommer då istället att tillämpas på begrepp för vilka preferenser inte. på samma sätt fastlagts. Innan man kan konstatera att någon skaffat sig en preferenstolkning måste man emellertid som ovan hävdats på något sätt belägga detta genom oberoende evidens. Ett första svar på en öppen fråga är inte tillräckligt med tanke på hur flexibel människan som semantisk, logisk varelse tycks vara.

7. Definitioner av sammansättningar med natur

Ett sista exempel ges för att illustrera människans konstruktiva semantiska förmåga. I ett antal intervjuer ställde vi frågorna:

- (i) Vad är en naturlag?
- (ii) Vad är naturskydd?

Till vår förvåning fick vi ibland svar av följande typ:

- (i) En lag som skyddar natur.
- (iii) Ett skydd i naturen, t ex en stor sten.

Svaren bör emellertid inte vara så förvånande givet den teoretiska ram vi ovan skisserat. De ord vi använder har inte normalt sin innebörd fix och färdig utan kräver alltid en konstruktiv anpassning. I denna process preciseras och specificeras ordens betydelse. i den utsträckning som krävs utgående från ordens uttryckspotential. Om man inte har tillgång till de preferenstolkningar som är givna i en viss kultur gör man en så rimlig konstruktion man kan på grundval av den tillgängliga information. En naturlag skulle mycket väl kunna vara en lag för naturen i benefaktiv bemärkelse, d v s en lag som skyddar naturen. Det perspektiv som är det föredragna i vår kultur är emellertid att en naturlag i deskriptiv bemärkelse, d v s en princip som styr naturen. På samma sätt är det inte svårt att se hur man konstruktivt kan specificera naturskydd som en stor sten i naturen

8. Slutsatser

Låt oss nu rekapitulera och samtidigt dra ett antal slutsatser av vad som sagts.

Om man vill analysera uppfattningar och begrepp relaterade till natur och naturresurser utgör språkliga yttranden en, dessa företeelser en nära nog nödvändig utgångspunkt. Del: är därför viktigt att försöka klargöra relationen mellan å ena sidan språk och å andra sidan uppfattningar och begrepp och att därvid ta hänsyn till. såväl kollektiv som den enskilde individens språkanvändning och att ta med både medvetna och omedvetna faktorer.

Vi diskuterade först 3 exempel som visade, på sätt att komma åt uppfattningar och begrepp som genom konvention är förbundna med vissa språkliga uttryck, I alla tre exemplen användes semantisk analys för att säga något om vissa uttrycks kollektiva uttryckspotential. Den första typen gick ut på att göra en analys av betydelsevariationen hos termer som är centrala för ett visst område, d v s i vårt fall termen *natur*. Genom denna analys får vi en uppfattning om några av de uppfattningar och perspektiv som inom kulturen brukar knytas till området ifråga. På liknande sätt får vi genom en semantisk fältanalys, gärna i kombination med analysen av betydelsevariation, en uppfattning om

vilka begreppsliga dimensioner som utifrån en central term är väsentliga för ett område. Vi spanner på detta sätt via språket tipp en potential av begreppsliga möjligheter för att strukturera ett visst verklighetsområde. Analysen av metaforer, liknelser, ordspråk och talesätt ger oss ytterligare information om de uppfattningar och perspektiv som kan vara gemensamma för ett visst kollektiv och kan när de studeras i lite större skala uppenbara mönster som inte behöver vara medvetna för medlemmarna i det kollektiv som använder dem.

Man kanske kan summera något av vad vi kan lära oss av en person- och situationsberoende språkanalys i följande två punkter:

- 1 Vi får information om begrepp, uppfattningar och perspektiv som är tillräckligt viktiga inom en viss kultur för att kodifieras i dess språk.
2. Vi kan kanske genom att medvetande göra dessa fenomen förhindra att vi omedvetet projicerar dem på det vi studerar och vi kan försöka få människor att välja nya sätt att uttrycka originella tankar, t ex ickeverbalt eller med hjälp av metafor.

Vi diskuterade sedan tre exempel som handlade om hur man kan koma åt uppfattningar som uttrycks av enskilda individer i specifika sammanhang (exempel 4 har en mellanställning). Alla tre exemplen visar på vikten av att beakta sammanhangets och situationens roll för förståelsen av det som uttrycks. Både tolkning och produktion av tal är konstruktiva processer i högsta grad är beroende av anpassning till ett visst sammanhang. Tar man inte hänsyn till detta i sin analys av personberoende uppfattningar, riskera man att komma fel. En faktor som kan leda till en ur vissa synpunkter större stabilitet beträffande uppfattningar, är etablerandet av preferensperspektiv eller preferensuppfattningar på grundval av värderingar eller reflektion. Om man antar att sådana uppfattningar föreligger är det väsentligt att motivera dem med oberoende evidens.

Referenser

Ett varmt tack riktas till FRN forskningsrådsnämnden. och projektet Naturresurser i ett kulturellt perspektiv genom vars försorg det blivit möjligt att studera mycket av det material som diskuterats i uppsatsen.

Allwood, J. (1982). "Naturen som metaforfält" i Allwood, Frängsmyr Svedin, *Naturen som symbol*, Liber, Stockholm.

Berlin, B & Kay, P (1969). *Basic Color Terms*, University of California Press, Berkeley och Los Angeles.

Bring, S C. (1930), *Svensk ordförråd*, Natur och Kultur, Stockholm.

Eriksson, A (1981). Naturdefinitioner, opubl. uppsats, Institutionen för lingvistik, Göteborgs Universitet,

Furberg, M. (1981), *Verstehen och Förstå*, Karlshamn, Doxa AB.

Hirsch, R. (1982). Naturen i ordspråk & liknelser, opubl uppsats, Institutionen för lingvistik, Göteborgs Universitet.

Robins, R R (1969). *A short history of linguistics*, Longmans London.